

програма співпраці із закордонними українцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/55005.htm>. 3. *Ключковська І.* Держава-діаспора: світові та українські реалії / І. Ключковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://miok.lviv.ua/?p=376>. 4. *Кондратьева Т.* Диаспори в современном мире: эволюция явления и понятия / Т. Кондратьева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/srez/val/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm. 5. *Кресіна І.* Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав / І. Кресіна // Відродження. – 1999. – № 6. – С. 16–11. 6. *Малиновська О.* Диаспори доби глобалізації: нові ролі і нові можливості // Диаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції / О. Малиновська. – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2010. – С. 41–49. 7. Перекази українських мігрантів зрівнялися із сумою прямих іноземних інвестицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainians.ie/uk/news/news/?newsid=78>. 8. Постанова Верховної Ради України від 19.01.2010 «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-vi>. 9. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. № 682 «Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року»

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/682-2012-%D0%BF>. 10. *Розумний М.* Світове українство перед викликами майбутнього / М. Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1 – С. 69–78. 11. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smith.htm>. 12. Сучасний стан забезпечення мовно-культурних потреб діаспори. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/548/>. 13. *Шаров О.* Українська діаспора у світлі економічної глобалізації / О. Шаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=512>. 14. *Brinkerhoff J.* Creating an Enabling Environment for Diasporas' Participation in Homeland Development / J. Brinkerhoff [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unitar.org/ny/sites/unitar.org.ny/files/Brinkerhoff%20DD%20EE%20IM%202009.pdf>. 15. *King D., Pomper M.* The U. S. Congress and the Contingent Influence of Diaspora Lobbies: Lessons from U. S. Policy Toward Armenia and Azerbaijan / D. King, M. Pomper [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hks.harvard.edu/fs/dking/Section907v2.pdf>. 16. *Lahiri S., Raimondos-Møller P.* Lobbying by Ethnic Groups and Aid Allocation / S. Lahiri, P. Raimondos-Møller // The Economic Journal. – 2000. – Vol. 110. – № 462. – P. 62–79. 17. *Shain Y., Wittes T.* Peace as a three-level game: the role of diasporas in conflict resolution / Y. Shain, T. Wittes // Ethnic identity groups and U. S. foreign policy / ed. by Thomas Ambrosio. – 2002. – P. 169–198.

УДК (314.15+159.932.2):341.215.4–054.72(477)

Микола Яворський

Міграція та реконструкція ідентичності на прикладі досвіду сучасних трудових мігрантів з України

Ця стаття фокусується на особливостях реконструювання ідентичностей українських жінок-мігрантів із досвідом роботи у Польщі. Результати дослідження показують, що реконструювання ідентичності є складним та неоднозначним процесом (конфліктом та адаптацією водночас), який по-різному позначається на різних видах ідентичності мігранток.

Ключові слова: міграція, мігранти, ідентичність, Польща.

This article is focused on the peculiarities of reconstruction of identities of Ukrainian female labour migrants working in Poland. The results of the research show that the process of identity's reconstruction is complicated and ambiguous (conflict and adaptation at the same time), which is in the different way reflected on the different forms of identity of the migrants.

Keywords: migration, migrants, identity, Poland.

Міграція – невід’ємна складова світової історії. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався різким зростанням як міжнародних, так і внутрішніх міграційних рухів. Це трапилось внаслідок різних причин та подій у цілому світі. Насамперед, доцільно виокремити *глобалізацію* та *локалізацію* як два взаємозалежні та взаємопов’язані процеси. Глобалізація веде до послаблення багатьох «кордонів» у світі і сприяє культурній гомогенізації, економічній інтеграції, «збільшенню споживання глобальних культурних товарів (від “мільних опер” до Кока-Коли) і зростанню потоків людей, які рухаються у різних напрямках» [6, с. 149]. Водночас, неможливо ігнорувати «нові локальності, зазвичай етнічної, релігійної чи регіональної природи, які продовжують виникати та висувати свої вимоги на противагу центрам» [6, с. 150]. На нашу думку, «нові локальності», що борються за культурну чи політичну автономію, наголошують на релігійній традиції і культурній унікальності, знаходяться в процесі пошуку власної ідентичності у сучасному динамічному світі. Іншими словами, це постійна боротьба між «Лексусом» і «Оливковим деревом»* [3]. Ще одна причина інтенсифікації сучасних

міграцій полягає у *зміні політичних та економічних умов* у світі кінця ХХ – початку ХХІ ст., що ознаменувалися крахом Радянського Союзу і виникненням нових держав на пострадянських теренах, військовими конфліктами на Балканах й на Близькому Сході, нестабільною ситуацією у країнах Південної Америки, що спонукала інтенсивні міграційні переміщення до США та Канади тощо.

Одним із наслідків інтенсифікації міграцій є трансформації ідентичностей її прямих та опосередкованих учасників, а також зміни колективних ідентичностей загалом. Два останні десятиліття були відзначені потужним спалахом інтересу до проблеми ідентичності у світі, що пояснюється, зокрема, появою численних соціальних рухів, зростанням міграцій, науково-технічними досягненнями і т. ін. Періоди інтенсивних соціальних трансформацій також супроводжуються масштабними зрушеннями в системі ідентичностей та цінностей особистості, яка (добровільно чи вимушено) повинна переосмислювати свої ідентичності, цінності, погляди, у відповідності до нових або змінених умов її функціонування. Що стосується пострадянських суспільств, то падіння СРСР та зникнення домінуючої комуністичної ідеології, політична незалежність та хвиля національного відродження, геополітична невизначеність і потужна економічна криза призвели до того, що пересічні громадяни часто відчувають труднощі

* «Лексус» – японський надшвидкісний автомобіль, що символізує глобалізацію, а «Оливкове дерево» – традиції, нації-держави тощо, репрезентовані у книзі Т. Фрідмена [8].

із визначенням своїх ідентичностей. Перед багатьма людьми поставало (а часто і сьогодні постає) питання про те, «Хто ми є?» та «Куди ми йдемо?». Економічна криза, що супроводжувалася масовим безробіттям, занепадом промислового виробництва, тривалими не виплатами заробітної платні мала своїм наслідком те, що частина населення низки пострадянських республік почала розглядати трудову міграцію як стратегію економічного виживання та покращення власного добробуту. Україна тут не є винятком і навіть сьогодні виступає донором робочої сили для низки європейських країн: Польщі, Чехії, Італії, Іспанії, Португалії, а також Росії.

Метою цієї статті є дослідження процесу реконструювання мовної, релігійної, професійної, сімейної, національної та регіональної ідентичностей українських трудових мігранток у Польщі.

Теоретико-методологічна основа роботи. Коротко розглянемо ключові терміни та концепти, що є актуальними для нашої статті: поняття міграції, трудових мігрантів та ідентичності, а також основні характеристики емпіричної бази дослідження.

У широкому значенні «міграція» – це просторовий рух населення з однієї території на іншу. Сьогодні «міграція разом з іншими формами професійної та соціальної мобільності є невід'ємною рисою постіндустріальних суспільств. Це анахронізм вважати, що всі мігранти осідатимуть назавжди в певній країні» [8, с. 1]. Існують різні форми міграції та численні її класифікації. Однією з таких форм є економічна міграція, підвидом якої виступає трудова міграція. Міжнародна організація праці означає трудових мігрантів як «індивідів, що є економічно активними в країні не їхньої національності, виключаючи біженців та шукачів притулку» [5]. З огляду на часовий критерій, розрізняють короткотермінову та довготривалу міграції.

Важливою для нас є *чотирифазова модель* міграції, запропонована С. Каслзом (S. Castles) і М. Дж. Міллером (M. J. Miller), що включає наступні етапи [4, с. 25]:

Фаза 1. Тимчасова трудова міграція, здійснення грошових переказів і постійна орієнтація на Батьківщину.

Фаза 2. Продовжене перебування за кордоном, розвиток соціальних мереж, ґрунтованих на родинних і дружніх зв'язках та на основі спільності території походження, потреба у взаємній допомозі у новому соціальному середовищі.

Фаза 3. Об'єднання сім'ї, зростання усвідомлення можливості довготермінового перебування за кордоном і орієнтації на приймаюче суспільство, становлення етнічних спільнот з їхніми власними соціальними інституціями (організації, кафе, магазини, професійні ніші).

Фаза 4. Переселення на постійне місце проживання, рішення про яке, зокрема, залежить від політики уряду та сприйняття мігрантів місцевим населенням. Наслідком цього кроку є набуття легального статусу і, можливо, громадянства або ж політичне виключення, соціально-економічна маргіналізація і формування етнічних меншин [4, с. 25].

Сьогодні сприйняття та розуміння ідентичності є більш відкритим, аніж раніше. Зміщення відбувається від розуміння ідентичності як «внутрішнього», приватного і стабільного сприйняття її як мінливого, відкритого та гнучкого утворення. Її творення на індивідуальному рівні розпочинається з процесу ідентифікації і включає «соціальні структури та символічні компоненти» [7, с. IX]. Ідентичність на мікрорівні твориться, реконструюється і змінюється завдяки «пам'яті минулого, тривозі перед майбутнім і елементами теперіш-

нього середовища через інтеграцію, адаптацію і конфлікт» [7, с. 4]. Цей феномен формується у процесах комунікації, де ми обмінюємося різними повідомленнями, що є важливим фактором взаємовпливу на процеси ідентифікації і мігрантів, і місцевого населення. Ми можемо говорити про ідентичність лише у її зв'язку з «іншими». Тобто ви можете зрозуміти і знайти себе тільки у стосунку до іншої особи, яка сприймається як більш загальний концепт, що включає «себе», «інших» та зв'язок між «ми» і «вони» [6, с. 66].

Ми повинні пам'ятати також про те, що «ідентичності є невизначеними і ця невизначеність пов'язана із перемовинами історії і культурного контексту» [6, с. 73]. Як правило, домінуюча група вважає, що культура мігрантів статична і регресивна. Для мігранта ж апелювання до своєї культури допомагає організувати спротив виключенню і дискримінації. «Статична примордіальна культура не здатна виконувати таке завдання, вона не пропонує орієнтирів чи захисту у ворожому середовищі. Динамічна ж природа культури проявляється у здатності пов'язати групову історію і традиції із актуальною ситуацією в міграційних процесах» [4, с. 33–34]. Таким чином, це ще один доказ того, що ідентичність є динамічним контекстуальним феноменом, особливо у ситуації просторової мобільності.

3. Мах аргументує, що більш чи менш успішне реконструювання ідентичності залежить від характеру міграції – добровільної чи вимушеної. Зазвичай, добровільна міграція гарантує готовність до змін та адаптації у нових суспільствах на відміну від вимушеної, коли люди не готові мігрувати, а відтак, і адаптуватися [7, с. 177–178]. Таким чином, найбільш успішними мігрантами є ті, які, по-перше, добровільно мігрують, по-друге, демонструють бажання адаптуватися і асимілюватися у приймаючому суспільстві, незалежно від причини міграції, по-третє, незадоволені попередніми умовами життя та в яких відсутня емоційна прив'язаність до Батьківщини.

Пропонований аналіз ґрунтується на текстах 12 інтерв'ю*, проведених із українськими жінками у Варшаві. Всі жінки походять із Західної України (переважно з Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей). Вісім з них мають вищу освіту. Більшість має досвід сімейного життя та дітей різного віку. Десять респонденток почали працювати з перервами у Польщі з 2000–2002 рр., а двоє жінок з 1997–1998 рр.

Польща є доволі популярною серед українських трудових мігрантів. За даними дослідження «Зовнішня трудова міграція населення України» у Польщі працювало 8,0% трудових мігрантів з України [2, с. 33]. Починаючи з 1990-х рр., за різними підрахунками, у цій країні працювало від 250 до 500 тисяч українців. Польща є привабливою як для чоловіків, так і для жінок. Перші зазвичай працюють на будівництві, а другі – у домашньому секторі [1, с. 680].

Основна частина. Результати нашого дослідження показують, що ситуацію опитаних українських трудових мігранток найкраще характеризує перша та друга фази міграції із моделі С. Каслза і М. Міллера. Це мігрантки, які перебувають у Польщі тимчасово і розглядають свій виїзд за кордон виключно як джерело заробітку грошей для допомоги своїм сім'ям в Україні. Вони не зацікавлені в адаптації до нового суспільства і часто єдиною організацією, яку вони

* Тексти інтерв'ю були люб'язно надані кандидатом соціологічних наук, асистентом кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка Вікторією Володько, яка провела ці інтерв'ю у Варшаві у 2005 р.

відвідують, перебуваючи в Польщі, є греко-католицька церква у Варшаві. Їхня міграція має добровільний характер.

Справді, «спільноти мігрантів і меншин *та їхні ідентичності* [курсив наш – М. Я.] постійно відтворюються на основі потреб і досвіду групи та її взаємодії з фактичним соціальним середовищем» [4, с. 34]. Проте на рівні окремої особистості ці процеси є значно складнішими і залежать від багатьох факторів. В будь-якому разі «ідентичність формується у вимушеному полі інтеграції, адаптації та конфлікту, оскільки в обох випадках вона має суб'єктивний та символічний характер» [7, с. 179]. Попри те, що це добровільна міграція, а Польща та Україна мають багато схожого: мова, традиції, спільна історія, клімат і, крім того, не є географічно віддаленими, тим не менше у цих жінок немає доброї бази для реконструювання ідентичностей внаслідок відсутності об'єктивної можливості та суб'єктивного бажання інкорпоруватися у нове суспільство. На нашу думку, їхня позиція є ілюстрацією ситуації осіб, які «однією ногою там, а іншою – тут». Вони не можуть залишатися на Батьківщині через складні економічні умови, але також не можуть перебувати надто довго у Польщі. Причини останнього дуже різні: хтось має повернутися додому до сім'ї та старших батьків, інших не влаштовує робота, і їм складно адаптуватися до нових умов праці*, дехто страждає від ностальгії. Респондентки не можуть окреслити свою ситуацію як стабільну, що є важливою умовою для якісної реконструкції ідентичності, адже у них відсутні більшість базових прав і можливостей. Відсутні легальний статус, а відтак, і страховка, стабільна заробітна платня, гарантія пенсійного забезпечення на майбутнє. Це суттєво відрізняє їх від іммігрантів, які точно знають, що залишаться в приймаючому суспільстві назавжди, і їхній добробут та благополуччя в цій країні значною мірою залежатиме від них самих.

Будь-які серйозні зміни в житті особистості, особливо міграція за кордон, завжди має значний вплив на ідентичність людини. Часто цей досвід є складним: це конфлікти, непорозуміння, складнощі адаптації і лише згодом, але далеко не завжди, інтеграція в нову спільноту й, можливо, асиміляція.

Першою проблемою, з якою стикається більшість ново-прибулих мігрантів є *мова* (один із найвагоміших елементів ідентичності: «інструмент» її творення, та маркер відносин «ми-вони»). Більше того – мова позначає символічні, невидимі, але дуже сильні кордони-бар'єри між людьми. Незважаючи на те, що більшість респонденток на початку своєї міграції мали певні знання польської мови, проте вони зазначали, що цього не було достатньо для спілкування з місцевим населенням. Відповідно, із зростанням тривалості перебування в Польщі мовні навички покращувалися, і один із найбільш складних бар'єрів поступово долався.

Релігійні вірування і церква виступають інтегруючою структурою для українських трудових мігрантів. У Варшаві це українська греко-католицька церква на Медовій вулиці (ul. Miodowa). Це не лише сакральне місце, де здійснюються релігійні церемонії, а й «територія» обміну новинами, місце пошуку допомоги, спілкування із земляками тощо. Стосовно своєї релігійної ідентичності мігрантки не відчувають різких змін, адже, зазвичай, вони – греко-католики. Таким чином, за допомогою церкви підтримується звична релігійна ідентичність мігрантів і, водночас, з'являються нові додаткові

* З 12 респонденток лише одна жінка працювала легально на момент опитування.

функції церкви, здебільшого не притаманні їй в Україні. Наявність власної церкви, як і будь-якої іншої національної організації, забезпечує певний рівень символічної безпеки мігрантів у нових умовах, адже церква допомагає зберігати «стару» (релігійну, національну) ідентичність мігрантів і водночас допомагає їм адаптуватися до умов приймаючого суспільства.

Опитані мігрантки працювали у домашньому секторі, хоча в Україні вони були вчительками, медсестрами, бухгалтерами і лікарями. Розрив між попередньою професійною діяльністю в Україні, що давала відносно високий соціальний статус і теперішньою в Польщі – некваліфікованою, хоча добре оплачуваною, порівняно з українськими реаліями – спричиняє доволі сильний дискомфорт у структурі професійної ідентичності жінок. Їм складно ігнорувати цінності й норми, пов'язані із попередньою професійною діяльністю, і все ще складно адаптуватися до нових «професій». За словами респонденток, цей «дисбаланс» є однією із основних причин, чому вони не хочуть перебувати в Польщі надто довго.

Великим викликом для українок у Польщі є переосмислення своїх *сімейних ідентичностей*, насамперед, матері, дружини, а згодом, – доньки й сестри. Парадоксальним є те, що більшість рішень про трудову міграцію приймаються з метою забезпечити добробут членів своєї сім'ї, особливо дітей, але саме ця причина найчастіше і створює найбільші емоційні труднощі для мігранток у Польщі. Відчуття вини, віддаленості, непотрібності власної сім'ї може призвести до депресії, а може спричинити зростаючу індивідуалізацію жінки, яка, продовжуючи переказувати гроші та розмовляти по телефону із членами сім'ї, дедалі більше починає міркувати про себе, своє життя та свої інтереси.

Сам факт перебування за кордоном вимушує мігранток думати про національну ідентичність. Спільна територія як «базове відчуття приналежності та символічний компонент групової ідентичності» [7, с. 175], незалежна держава і власні традиції є важливим інтегративним фактором українських трудових мігрантів за кордоном. Хоча ця ідентичність зазвичай не займає центрального місця, вона, тим не менше, є одним із ключових маркерів національної самосвідомості людини та здатна за певних обставин актуалізуватися (наприклад, на час міграції чи важливих суспільних подій).

Усвідомлення себе українськими громадянами, приналежності до України стали більш актуальними одразу після «Помаранчевої революції». Більше того, ці події підвищили рівень національної свідомості мігранток. Вони також схвально відгукуються про Польщу, яка активно допомагала і підтримувала українців як під час, так і після революції. Варто відзначити, що, класифікуючи поляків на шкалі «ми-вони» [6, с. 66], рівень уявлень про них є ближчим до «ми», аніж до «вони». Для українців із Західної України поляки є ближчими, ніж росіяни, але росіяни є ближчими, ніж німці. Ця «близькість», з-посеред іншого, зумовлена близькістю територій та відносно тісним «ми-контактом» громадян двох націй. Одним із опосередкованих наслідків цього є популярність Польщі як приймаючого суспільства для українських трудових мігрантів.

Регіональна ідентичність представлена у наративах мігранток досить слабо. Лише в деяких випадках присутня «Західна та Східна Україна», що протиставляються. Це зумовлено, на нашу думку, по-перше, регіоном походження жінок (більшість респонденток походять саме із Західної України), а, по-друге, це пояснюється враженнями від нещодавньої (на момент опитування) «Помаранчевої революції».

Висновки. У статті показано, що процес реконструювання ідентичності тимчасових трудових мігрантів є доволі складним. У випадку українських жінок, які працюють у Польщі, трудова міграція розглядається ними виключно як тимчасова стратегія заробітку грошей, і вони не зацікавлені у активній інтеграції у польське суспільство. Відсутність такого інтересу зумовлена нелегальним статусом, незадоволенням умовами трудової діяльності в Польщі та відчуттям нестабільності. З одного боку, мігрантки підтримують свої «старі» ідентичності за допомогою, насамперед, церкви, а, з іншого боку, вони повинні адаптуватися і конструювати «нові» ідентичності, більш релевантні для їхнього перебування у Польщі. Причому деякі з цих ідентичностей не потребують реконструкції (релігійна, регіональна), деякі лише актуалізуються (національна, мовна), а деякі (професійна, сімейна) потребують серйозного переосмислення. Подолання реальних та символічних бар'єрів у Польщі полегшується територіальною та культурною близькістю, схожою мовою, трактуванням поляків радше як «ми», а не «вони», проте, ускладнюється відсутністю легального статусу, розривами між «старою» та «ною» професійною ідентичністю, складністю перебування в Україні в умовах безробіття та перманентної економічної кризи і ностальгією за Україною на час перебування у Польщі. Таким чином, досвід українських мігранток у Польщі підтверджує тезу про те, що процес

реконструювання ідентичності є конфліктом та адаптацією водночас. Зазвичай, люди схильні розглядати «іншого» та «незрозуміле» як щось дивне, або й небезпечне, проте в ситуації, коли майже все соціальне середовище є «іншим» та «незрозумілим», завжди має місце як криза ідентичності, так і намагання її реконструювання або нового творення.

1. *Володько В.* Вибір країни міграції та життєві траєкторії українських трудових мігрантів (регіональний аспект) / В. Володько // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Соціологія і політичні науки: зб. наук. праць. – 2007. – Т. 12 – Вип. 6. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова – С. 679–686. 2. Зовнішня трудова міграція населення України: звіт [Електронний ресурс] / [заг. ред. Укр. центр соц. реформ, Держ. ком. статистики України]. – К., 2009 – Режим доступу: <http://www.openukraine.org/ua/programs/migration/research-program/>. 3. *Фрідмен Л. Т.* Лексус і Оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Л. Т. Фрідмен; [пер. з англ. М. Прокопович та Р. Скакуна] – Львів: незалежний культурологічний журнал «І», 2002. – 622 с. 4. *Castles S.* The age of migration: international population movements in the modern world / S. Castles S., M. J. Miller. – London: Macmillan Press Ltd, 1993. – X+307 p. 5. *Conditions of work: International labour migration.* – Geneva: ILO Publishers, 1996. 6. *Eriksen T. H.* Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives / T. H. Eriksen. – London: Pluto Press, 1993. – 224 p. 7. *Mach Z.* Symbols, conflict and identity. Essays in political anthropology / Z. Mach. – Albany: SUNY Press, 1993. – 297 p. 8. *Richmond A. H.* Immigration and ethnic conflict / A. H. Richmond. – London: Macmillan, 1988. – 226 p.